

Dinka Pasini

EUFEMIZMI U ANIĆEVU RJEČNIKU

mr. sc. Dinka Pasini, Filozofski fakultet, Zagreb, pregledni članak

UDK 811.163.42'373.49
811.163.42'374

Eufemizam je jedna od leksikografskih oznaka za obilježenost u Anićevevim rječnicima. Anić eufemizam definira kao «blažu riječ». Da ih je jako teško identificirati, dokaz je samo 25 eufemizama u Anićevevu Rječniku hrvatskoga jezika. Sociolingvistički promatrano, eufemizmi su «pozitivno» obilježene riječi. Oni se pojavljuju umjesto riječi koje se smatraju, s društvenoga stajališta neprikladnima, jer mogu povrijediti nečiji obraz. Drugim riječima, eufemizmi zamjenjuju tzv. «negativno» obilježene riječi ili disfemizme.

Ključne riječi: obilježene riječi i leksikografija, eufemizam, disfemizam, obraz

UVOD

Eufemizam je svakodnevna pojava koje zbog njezine posvemašnje prisutnosti često nismo niti svjesni. Svakodnevna pojava, ali od krucijalne važnosti za čovjekov život i za međuljudsku komunikaciju. Jezik bez eufemizama bio bi manjkavo sredstvo komunikacije (i privatne i javne). U ovom se članku polazi od teze da je riječ o univerzalnom obilježju jezične uporabe, što pokazuju suvremena istraživanja ovoga fenomena (usp. Brown i Levinson, 1987). U kroatistici se o eufemizmima dosad pisalo vrlo malo, tek od 90-ih godina XX. stoljeća. «Kad jezik pobija svoju akciju da imenuje, onda, pribjegava zamjenjivačko-upućivačkim riječima» (Anić, 1994: 204).

Eufemizmi nastaju procesom eufemizacije leksika (koji je suprotnoga smjera od procesa pejorizacije leksika). «U svakodnevnom općenju proces je eufemizacije gotovo uvjet bez kojeg se teško može zamisliti primjeren, prikladan i društveno prihvatljiv govor» (Kuna, 2002: 37). Eufemizacijom se umjesto mnogih riječi (komunikacijski neprikladnih) stvaraju sinonimni izrazi. Eufemistička zamjena ili izraz s pozitivnim konotacijama nastaje kako bi se izbjegao mogući nesporazum u komunikaciji i kako bi se ona održala. «Izbjegavanjem neugodnog termina, eufemizam zapravo olakšava socijalni diskurs» (Rawson, 1981: 3). Eufemizacija i eufemizmi, dakle, mogu se

promatrati sa stajališta komunikacije kao jedna od govornih strategija ili, kako su se tradicionalno proučavali, kao jedna od retoričkih figura. Međutim, budući da se eufemizmi pojavljuju i u rječnicima, mogu se promatrati i sa stajališta leksikografije. U ovom će se članku eufemizmi istraživati kao složena i u kroatistici dosad razmjerno slabo obrađena odrednica leksikografskog opisa.

Eufemizmi se u rječnicima pojavljuju na dva načina:

1. kao posebni rječnici eufemizama (usp. Holder, 2003. i Rawson, 1981.)
2. kao opći rječnici u kojima su eufemizmi obilježeni stilskim odrednicama.

Kako u hrvatskoj leksikografiji ne postoji poseban rječnik eufemizama, obrađivat će se eufemizam u općem suvremenom jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika. Preciznije, u ovom će se članku istraživati kakav je status eufemizama u hrvatskoj leksikografiji na primjeru Anićeve rječnika (I. i II. izdanje). Anićeve rječnik izabran je jer se eufemizam u njegovu jednojezičniku pojavljuje kao leksikografska odrednica, dok u rječniku Leksikografskoga zavoda, tzv. Šonjinu rječniku, takve oznake uopće nema. Osim eufemizma, tj. oznake *eufemistično*, u Anićeve se rječniku (I., II. i III. izdanje, s napomenom da je u III. izdanju pridodana podrobna uputa *Kako se služiti rječnikom s podnaslovom Normativne i druge kratice i odrednice*) nalaze sljedeće leksikografske odrednice za stilsku obilježenost pojedinih rječničkih natuknica: *deprecijativno*, *ekspresivno*, *familijarno*, *hipokoristično*, *ironično*, *podrugljivo*, *vulgarno* (usp. Anić, 1998: 1426-1427). Za razliku od I. i II. izdanja Anićeve rječnika, u III. izdanju *odrednica* se definira i to ovim riječima: «Odrednice koje govore o funkciji i stilskoj vrijednosti riječi ili jedinice jezika ne idu u red objektivnih datosti u jeziku. Odrednice često upućuju na kontekste i situacije o kojima ovise. Podliježu relativiziranju u vremenu i prostoru (npr. generacijski, pa regionalno, lokalno i sl.). Zato se nerijetko preklapaju i kombiniraju u leksikografskom opisu» (Anić, 1998: 1426). Što se krije iza leksikografske odrednice *eufemistično*, tema je ovoga članka.

EUFEMIZAM U SOCIOLINGVISTICI

Eufemizmi će u Anićeve rječniku promatrati se kao sociolingvistički fenomen. To znači da su oni istodobno u odnosu prema jeziku, ali i prema društvu. «Jezik je redovito u nekom odnosu prema pravilima društvenog ponašanja, nikad neutralan nego uvijek pogled na svijet, makar toga i ne bili svjesni. Pogled na svijet pak realizira se kroz riječi kojima se služimo...» (Žanić, 1986: 119). Ili drugačije rečeno, eufemizam se ne promatra kao obilježje leksika u jeziku kao sustavu, nego kao obilježje leksika u jeziku kao standardu. Prema Siliću, «jezik kao sustav, za razliku od jezika kao standardnoga jezika, neovisan je o kulturi, o književnosti, o civilizaciji, o politici, o vjeri, o naciji i o svemu onome u čemu vrijednosni sud ima jednu od odsudnih uloga» (Silić, 1996: 243). «U jeziku kao sustavu nema arhaizama, dijalektizama, regionalizama, barbarizama, vulgarizama ni bilo kakvih «izama»» (Silić, 1998: 171). I na ovome mjestu treba dodati: *eufemizama*. Dakle, eufemizam je tema sociolingvistike. On je jedan od

dokaza da se jezik u nekim svojim segmentima (pogotovo kada se radi o leksikologiji i leksikografiji) ne može promatrati kao zatvoren i apstraktan sustav, nego interdisciplinarno, uz pomoć dviju ili više znanstvenih disciplina. «Nije dovoljno reći da je jezik proizvod društvenih snaga, pa da nam bude očito da nije slobodan» (Saussure, 2000: 131).

Eufemizam se zbog svoje složene naravi ne može definirati jednoznačno pa otuda i brojnost definicija. Definicijama je zajedničko to da se eufemizam definira sociolingvistički prema funkciji koju ima ili prema drugim riječima ili prema određenim društvenim datostima. Lingvistički (misli se leksikološki) eufemizmi se definiraju u opreci prema drugim jedinicama u leksičkome sustavu, dakle, ovise o kontekstu. Sociološki (i u širem smislu kulturološki), oni se definiraju pojmovima kao što su: *uljudnost, društvena norma, sačuvanje obraza...* Od brojnih definicija istaknut će se ova: «Eufemizam se koristi kao zamjena za neprikladan izraz, u namjeri da se izbjegne mogući gubitak obraza: ili vlastitog obraza ili tuđeg uvredom obraza slušatelja ili koje treće strane» (Allan i Burridge, 1991: 11). U ovoj se definiciji kao glavna funkcija eufemizma ističe sačuvanje *obraza*. Obraz je koncept koji u današnje vrijeme dobiva sve veću važnost ne samo u sociolingvistici, nego i u antropologiji, komunikologiji i semantici. Kao univerzalan kulturološki pojam, to jest općepoznati koncept, javlja se u istraživanjima i radovima lingvista 70-ih (Goffman), a poslije ga preuzimaju i drugi lingvisti kao što su Brown, Levinson, Enright, Allan, Burridge i dr. «Obraz je javna slika o samom sebi koju i govornik i slušatelj moraju uzimati u obzir u govornoj situaciji» (Allan i Burridge, 1991: 238). Općenito, obraz se smatra vrlo važnim u međuljudskoj komunikaciji pa postaje jednim od njezinih preduvjeta pri odabiru govornih strategija. «Socijalna interakcija je općenito usmjerena prema potvrđivanju (=čuvanju) obraza, i jedno od temeljnih pravila u međusobnoj komunikaciji jest prešutni dogovor između različitih strana koje bi svatko trebao imati na umu pri svojem djelovanju» (Allan i Burridge, 1991: 5).

Dakle, eufemizam je u uskoj svezi s konceptom obraza jer je njegova funkcija da izbjegavanjem neprikladnog (društveno neprihvatljivog) izraza potvrdi ili sačuva čiji obraz te da se na taj način održi komunikacija. Iz svega navedenog može se zaključiti da se u suvremenoj lingvistici eufemizam sve više nameće kao predmet istraživanja, a nužnost teorijskih istraživanja ove pojave u društvu, komunikaciji i jeziku pokazuju suvremeni hrvatski rječnici u kojima se, kako će se u daljnjem tekstu vidjeti, o njoj nije sustavno vodilo računa.

EUFEMIZAM U LEKSIKOGRAFIJI

Složenost leksikografskoga posla, tj. leksikografske obrade je neupitna. O tome se očitovao i autor rječnika, Vladimir Anić, sljedećim argumentima: «Prirodni jezik ravnodušan je na znanstveni sadržaj, a pogotovu na terminološko dogovoreno značenje. Prirodni jezik ima svoju, a ne scijentificiranu istinu, pa u leksikografskoj

obradi uz ono što je što nije manje važno ni što se pod time misli» (Anić, 1994: 202). Naime, velika većina riječi nije neutralna jer su opterećene vrijednosnim sudovima pa ta činjenica uvelike otežava leksikografski opis. «U govoru je sve istodobno subjektivno i objektivno» (Silić, 1993/4: 95). Eufemizmi se u općeuporabnim rječnicima tretiraju kao tzv. stilski obilježene riječi i kao takve za svakog su leksikografa, tvrdi Kalogjera, «teške riječi» (usp. Kalogjera, 2001). Zato leksikograf mora, često povodeći se za intuicijom i iskustvom izvornoga govornika, uvjetno rečeno, «etiketirati» pojedine riječi kako bi svojeg korisnika upozorio na to da neke riječi imaju svojevrsan emocionalni naboj. Otuda i naziv za ovu pojavu u engleskome jeziku *loaded words*, što je na hrvatski prevedeno kao (stilski) *obilježene riječi*. Činjenica, dakle, postojanja obilježenih riječi, ionako složen leksikografski posao, čini još kompleksnijim.

Prema lingvistu Bolingeru riječi nisu neutralne: «Obilježje slobodno plutajućih značenja, onih značenja koja su se oslobodila prilikom babilonskog sloma, jest količina semantičkog materijala koje se može zaplesti u riječ prilikom njezina putovanja iz jednog konteksta ili situacije u drugu. Čini se da vrlo malo riječi ikada ostaju precizni označitelji nečega, nego da uvijek pokupe neki dodatni sastojak koji je uglavnom nevažan za njihovo središnje značenje» (Bolinger, 1999: 72). Ako se prihvati činjenica svakodnevnog života da neke riječi doživljavamo negativno obilježenim (one koje sadrže negativne konotacije) ili pozitivno obilježenim (one koje sadrže pozitivne konotacije) te činjenicu njihova postojanja u leksikografiji, a danas sve više i kao temu suvremene lingvistike, onda se može zaključiti da su pojedina «obilježena» značenja u binarnome odnosu (disfemizam/eufemizam) ovisno o kontekstu. Obilježenost značenja pojedinih riječi u rječnicima se označava uz pomoć leksikografskih odrednica. Svaki suvremeni rječnik, pa tako i Anićev, sadrži popis leksikografskih odrednica koje bi korisniku trebale olakšati služenje i upozoriti ga na specifičnost pojedinih riječi (među kojima i eufemizama) te mu olakšati komunikaciju.

Vladimir Anić u popisu leksikografskih odrednica navodi oznaku za «pozitivnu» obilježenost kao *eufemistično*, pri čemu treba istaknuti da se od svih odrednica najpreciznije i najopširnije definira *vulgarizam*. Eufemizam se definira samo kao *blaža riječ*. Što to znači blaža riječ, u odnosu na što je ona blaža i koji su uopće kriteriji da neku riječ proglasimo eufemizmom? Može se pretpostaviti da se «blaže» riječi upotrebljavaju umjesto drugih, uvjetno rečeno, onih «oštrijih», dakle eufemizam se definira u odnosu prema drugoj jedinici u leksičkome sustavu. «Bilo bi logično da uz «oštre» riječi postoje i «blage» riječi. Drugim riječima, uz naziv bi «eufemizam» koji znači «blagu riječ» morao postojati i odgovarajući naziv koji bi značio «oštru riječ». Između njih bi bile riječi koje ne bi pripadale ni jednima ni drugima, dakle bile *bi neutralne*» (Silić, 1993/4: 100). Kod nekih se suvremenih lingvista uz pojam eufemizam koristi i tzv. *disfemizam*. Dakle, *eufemizam* je pozitivno obilježena riječ, *disfemizam* negativno obilježena riječ, a ostale su riječi neobilježene ili neutralne.

Tablica
Rječnik hrvatskoga jezika (Anić)

boc	za radnje kad se bude ili za ubod +
iskustvo	ono što se spoznalo intimnim odnosom s drugom osobom -
zaobilaziti istinu	lagati +
ljubica	draga ženska osoba -
napraviti	izvršiti veliku nuždu (o djeci) +
neistina	laž +
neistinit	lažan +
nemali	koji nije malen ni sitan +
ako mi se nešto dogodi	ako umrem +
otići na vječni počinak	umrijeti, preminuti +
prazniti se	vršiti tjelesnu nuždu +
proveseliti se	napiti se +
nije ružičast	kad se želi reći da je nešto crno u predodžbi (beperspektivno, bez nade u bolje, tragično itd.) +
zaspati vječnim snom	umrijeti +
seljo	seljak +
hajd u smokve	hajde k vragu +
socijalizam	društveno uređenje ostvareno pod vlašću komunističkih partija koje se zasniva na jednostranačkoj diktaturi i posvemašnjoj kontroli svih društvenih tokova te redukciji osobnih i građanskih sloboda -
spavati vječni san	biti sahranjen, ležati u grobu +
tur	stražnjica +
veseo	koji je popio malo preko mjere; pripit +
volja	biti zagrijan alkoholom +
vrabac te dao; vrabac te odnio	vrag te dao; vrag te odnio +
vrckica	od vrcka, ona za koju bi se moglo reći da vrcka +
zadah	neugodan miris; vonj, smrad +
zaspati vječnim (posljednjim) snom	umrijeti, preminuti +

POPIS EUFEMIZAMA U ANIĆEVU RJEČNIKU

Praktično istraživanje eufemizama u Anićeve rječniku pokazuje da je u cijelome rječniku (I. i II. izdanje) samo 25 eufemizama! Dakle, zanemarivo mali postotak. Eufemizmi su navedeni u posebnoj tablici (vidi u tablici: znakovima + i – označeno je pojavljivanje/izostanak navedene odrednice *eufem.* u III. izdanju uz napomenu da je broj eufemizama u elektroničkoj bazi podataka za sva tri izdanja rječnika jednak).

Tablica pokazuje da je u Anićeve rječniku zanemarivo mali broj riječi i frazema označen kao eufemizam. To ne znači da ih u komunikaciji nema puno više, nego to da ih je jako teško identificirati. Puno je lakše zamijetiti negativno obilježene riječi kao što su, primjerice, vulgarizmi pa možemo pretpostaviti da je to ujedno razlog za brojne vulgarizme u Anićeve rječniku. Naime, «dokaz da smo skloni vidjeti samo «negativno» u jeziku (zapravo u govoru) jest i to što među tvorbeno nemotiviranim riječima vidimo samo «negativne», a ne i «pozitivne» (Silić, 1993/4: 97). Na navedenom popisu ima i nekoliko riječi koje treba posebno prokomentirati. Nije jasno odakle se tu našao *socijalizam* pa bi se moglo pretpostaviti da je riječ ili o propustu u leksikografskoj obradi ili se možda može zamisliti kontekst (koji u rječniku nije naveden), a u kojemu se umjesto *komunizam* koristi eufemizam *socijalizam* (u III. izdanju maknuta je odrednica *eufem.*). Isto tako, moglo bi se raspravljati o tome jesu li *seljo* i *ljubica* uopće eufemizmi ili se radi o nekim drugim «izmima». Navedeni sporni primjeri i mali broj eufemizama upućuju na pretpostavku da pri leksikografskoj obradi nije bilo jasnih uputa za obradu eufemizama u Anićeve rječniku. Što se pak tiče strategija kojima se koriste eufemizmi i koji se nalaze na popisu, izdvojiti će se ove:

1. Metafore (*ljubica*)
2. Proširivanje i skraćivanje riječi (*zaobilaziti istinu, boc*)
3. Opće za pojedinačno i pojedinačno za opće (metonimija i sinegdoha):
(*iskustvo, proveseliti se*)
4. Hiperbola i litota (*otići na vječni počinak, nemali*)
5. Posuđivanje iz drugih jezika (*socijalizam*)

Vrlo širok dijapazon strategija (na tako malenom uzorku!) još je jedan od dokaza teorijske složenosti eufemizma, kompleksnosti njegove praktične obrade u leksikografskome opisu te njegove velike protežnosti u jeziku, odnosno u komunikaciji. «Pojam se eufemizma u lingvistici proteže na velik raspon idioma, počesto funkcionalno oprečnih, od žargona, tajnih jezika socijalnih i profesionalnih skupina do kolokvijalnog i općeg jezika» (Kuna, 2002: 37).

Eufemizam, dakle, duboko zahvaća u leksički sloj svih funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika pa time znatno otežava leksikografsku obradu.

ZAKLJUČAK

Eufemizam je jedna od leksikografskih odrednica u Anićevu rječniku, što znači da su neke riječi u rječniku obilježene kao eufemistične. U Anićevu rječniku (I. i II. izdanje) samo 25 riječi označeno je kao *eufemistično* (prvo izdanje sadrži 60 000 pojmova sistematiziranih u oko 35 000 natuknica, a drugo izdanje sadrži više od 80 000 pojmova sistematiziranih u približno 50 000 natuknica).

Navedeni statistički podaci upućuju na to da leksikografija kao vrlo složen posao nije lišena subjektivnih sudova i procjena pojedinih riječi jer su mnoge riječi obilježene. O procjeni leksikografa ovisi koliko će obilježenih riječi obraditi u svojem rječniku i koliko će se duboko ulaziti u analizu dodatnih značenja (konotacija) pojedinih riječi. Eufemizmi su «pozitivno» obilježene riječi. Vrlo ih je teško uočiti: puno je lakše u jeziku opaziti, na primjer, vulgarizme. Dokaz za to je da eufemizama u Anićevu rječniku ima zamjetno malo u odnosu prema vulgarizmima. Bilo bi zanimljivo istražiti koliko je riječi u rječniku obilježeno kao *vulgarno*. Ali neka to bude tema nekog budućeg istraživanja.

LITERATURA

1. Allan, K., i Burrige, K. (1991) *Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*, Oxford University Press, Oxford.
2. Anić, V. (1994) Formule za tabuiziranje u hrvatskom jeziku. *Filologija*, 22-23, 201-204.
3. Anić, V. (1992) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Prvo izdanje, Novi Liber, Zagreb.
4. Anić, V. (1994) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Drugo izdanje, Novi Liber, Zagreb.
5. Anić, V. (1998) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Treće, prošireno izdanje, Novi Liber, Zagreb.
6. Anić, V. (2005) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
7. Bolinger, D. (1999) *Language – The Loaded Weapon*, Longman, New York.
8. Brown, P., i Levinson, S. C. (1987) *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
9. de Saussure, F. (2000) *Tečaj opće lingvistike* (prev. Vinja, V.) ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
10. Holder, R. W. (2003) *Dictionary of Euphemisms*, Oxford University Press, New York.
11. Kalogjera, D. (2001) "Teške riječi" za leksikografa. *Filologija*, 36-37, 263-271.
12. Kuna, B. (2002) Nove pojave u jeziku javne komunikacije. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 20, 33-41.

13. Rawson, H. (1981). *A Dictionary of Euphemisms & Other Doubletalk*. New York: Crown Publishers.
14. Silić, J. (1993-94) Konotacija i njezin status u rječniku. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 28-29, 95-103.
15. Silić, J. (1996) Lingvističke i sociolingvističke zakonitosti. *Kolo*, godište 5, br. 2, 243-248.
16. Silić, J. (1998) Leksik i norma. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 32, 169-175.
17. Šonje, J. (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.
18. Žanić, I. (1986) *Mitologija inflacije/Govor kriznog doba*, Globus, Zagreb.

SUMMARY

Dinka Pasini

EUPHEMISM IN ANIĆ'S DICTIONARY

Euphemism is one of the lexicographical marks for loaded words in Anić dictionaries. Anić defines euphemism as a «milder word». The euphemisms are hard to identify, the proof for it is the fact that we can find only 25 euphemisms in the Anić Dictionary of Croatian Language. From sociolinguistical point of view, the euphemisms are «positively» marked words. They are used instead of the words which are considered inappropriate from the social point of view because they can hurt somebody's feelings (in order to save someone's face). In other words, the euphemisms substitute so called «negatively» marked words or *dysphemisms*.

Key words: loaded words and lexicography, euphemism, dysphemism, face